

filosofisk karakter. Denne er på dette punkt ingen undtagelse, men hæver sig langt over gennemsnittet. Den er trods sin pragmatisme provokerende og tankevækkende. I en nyligt udsendt hvidbog fra Dansk Sociologforening nævnes det, at en af sociologiens fornemste opgaver er den tværgående tidsdiagnose. Med *The Consequences of Modernity* har Giddens leveret et meget fornemt bud på en sådan.

Lars Bo Kaspersen
Institut for Statskundskab

Erik Ib Schmidt, *Behøver vi at nå det hele?*, København: Spektrum, 1990, 187 s.

Skulle der udpeges en grå eminence i efterkrigstidens danske politik, ville det være svært at komme uden om denne bogs forfatter. Som chef for Det økonomiske Sekretariat 1951-64 og chef for Budgetdepartementet 1962-75 har Erik Ib Schmidt været tæt på de politiske beslutninger, der har ledsaget og været med til at forme de omfattende forandringer, det danske samfund i denne periode har gennemløbet. Og at der er tale om omfattende ændringer i levevilkår og kultur-mønstre, er bogen med til at dokumentere. Den bygger på resultaterne af forskningsprojektet »Tid og forbrug«, som forfatteren tog initiativet til i 1987, og som »videnskabeligt« samtidig er publiceret i G. Viby Mogensen (red.), *Time and Consumption*, Danmarks Statistik, 1990.

Når der kan være grund til at nævne forfatterens baggrund som indflydelsesrig topembedsmand, skyldes det, at bogen er præget af en tydelig kritisk eftertanke over vigtige sider af den model »fremskridt«, som det danske samfund i lighed med andre industrisamfund har orienteret sig efter. Var det sliddet værd for gennemsnitsdanskeren at få mere end fordoblet forbruget af varer og tjenester? Resulterede den stigende velstand i en tilsvarende øget velfærd? Det er den type spørgsmål, som melder sig hos Schmidt oven på redegørelsen for de ændringer i den danske befolknings tidsanvendelse og forskydningerne i forbrugsmønstrene gennem de sidste 25 år, der er bogens hovedtema.

Som ledende perspektiv for præsentationen af undersøgelsesresultaterne sikrer det brede og kritiske engagement, at de mange data får sammenhæng og gøres levende og vedkommende. Tillige lykkes det for Schmidt heldigt at kombinere det erklærede sigte om at skrive »populært« med en ikke ringe grad af teoretisk tyngde. Således kan undersøgelsen som helhed såvel som en række af dens delelementer i ikke ringe grad siges at udpege svagheder og begrænsninger i den traditionelle nationaløkonomis teoridannelse.

I og med at der fokuseres på tid som knap og altid begrænset ressource, kan man opfatte undersøgelsen som hjemmehørende i en økonomisk-teoretisk sammenhæng. Sagen er imidlertid, at analysen af denne form for knaphed kræver en overskridelse af den monetære verden, den økonomiske teori indskriver sig i. Arbejde og forbrug opretholdes som kriterium for opdeling af tiden, men ikke i form af

filosofisk karakter. Denne er på dette punkt ingen undtagelse, men hæver sig langt over gennemsnittet. Den er trods sin pragmatisme provokerende og tankevækkende. I en nyligt udsendt hvidbog fra Dansk Sociologforening nævnes det, at en af sociologiens fornemste opgaver er den tværgående tidsdiagnose. Med *The Consequences of Modernity* har Giddens leveret et meget fornemt bud på en sådan.

Lars Bo Kaspersen
Institut for Statskundskab

Erik Ib Schmidt, *Behøver vi at nå det hele?*, København: Spektrum, 1990, 187 s.

Skulle der udpeges en grå eminence i efterkrigstidens danske politik, ville det være svært at komme uden om denne bogs forfatter. Som chef for Det økonomiske Sekretariat 1951-64 og chef for Budgetdepartementet 1962-75 har Erik Ib Schmidt været tæt på de politiske beslutninger, der har ledsaget og været med til at forme de omfattende forandringer, det danske samfund i denne periode har gennemløbet. Og at der er tale om omfattende ændringer i levevilkår og kultur-mønstre, er bogen med til at dokumentere. Den bygger på resultaterne af forskningsprojektet »Tid og forbrug«, som forfatteren tog initiativet til i 1987, og som »videnskabeligt« samtidig er publiceret i G. Viby Mogensen (red.), *Time and Consumption*, Danmarks Statistik, 1990.

Når der kan være grund til at nævne forfatterens baggrund som indflydelsesrig topembedsmand, skyldes det, at bogen er præget af en tydelig kritisk eftertanke over vigtige sider af den model »fremskridt«, som det danske samfund i lighed med andre industrisamfund har orienteret sig efter. Var det sliddet værd for gennemsnitsdanskeren at få mere end fordoblet forbruget af varer og tjenester? Resulterede den stigende velstand i en tilsvarende øget velfærd? Det er den type spørgsmål, som melder sig hos Schmidt oven på redegørelsen for de ændringer i den danske befolknings tidsanvendelse og forskydningerne i forbrugsmønstrene gennem de sidste 25 år, der er bogens hovedtema.

Som ledende perspektiv for præsentationen af undersøgelsesresultaterne sikrer det brede og kritiske engagement, at de mange data får sammenhæng og gøres levende og vedkommende. Tillige lykkes det for Schmidt heldigt at kombinere det erklærede sigte om at skrive »populært« med en ikke ringe grad af teoretisk tyngde. Således kan undersøgelsen som helhed såvel som en række af dens delelementer i ikke ringe grad siges at udpege svagheder og begrænsninger i den traditionelle nationaløkonomis teoridannelse.

I og med at der fokuseres på tid som knap og altid begrænset ressource, kan man opfatte undersøgelsen som hjemmehørende i en økonomisk-teoretisk sammenhæng. Sagen er imidlertid, at analysen af denne form for knaphed kræver en overskridelse af den monetære verden, den økonomiske teori indskriver sig i. Arbejde og forbrug opretholdes som kriterium for opdeling af tiden, men ikke i form af

nationaløkonomiens indsnævrede bestemmelser. Hvad angår arbejdstiden ses således både på det betalte erhvervsarbejde og det ubetalte (hjemme)arbejde.

Naturligvis knytter der sig et væld af problemer til den operationelle fastlæggelse af begrebet ubetalt arbejde. Det skal jeg ikke gå nærmere ind på, men blot nævne dels, at Schmidt omhyggeligt diskuterer vanskelighederne, dels at sådanne vanskeligheder for intet er at regne i forhold til de problemer, der er forbundet med det forkortede (løn)arbejdsbegreb.

Det er netop i kraft af begrebet om det totale arbejde, hvor det ubetalte arbejde specificeres og undersøges i form af husligt arbejde og gør-det-selv-arbejde, og hvor det betalte arbejde medregner det sorte arbejde, at der fremkommer interessante og tankevækkende resultater om udviklingen i danskernes tidsanvendelse de sidste 25 år. Det viser sig nemlig på den baggrund og under medregning af en markant øget transporttid, at den samlede fritid for en gennemsnitsdansker på en gennemsnitsdag er faldet ca. en halv time fra 1964 til 1987 (s. 141).

Bag disse gennemsnitstal skjuler der sig markante forskydninger, fremfor alt i forholdet mellem mænds og kvinders arbejde, således at omfanget af kvindernes betalte arbejde har været stærkt stigende, mens mændenes har været noget faldende. Til gengæld har mændene øget den ubetalte arbejdsindsats – om end endnu ikke så meget, at der er skabt kønsmæssig balance.

Men er fritiden ikke blevet øget, er den tilgængelig blevet langt mere vare- og tjenesteintensiv – at holde fri er i stigende grad blevet ensbetydende med at forbruge. Det er en af undersøgelsens konklusioner, hvad angår ændringerne i forbrugsmønstret. Iøvrigt lægger Schmidt vægt på at betone, at fordoblingen af det private forbrug af varer og tjenester foruden stærkt øgede transportudgifter især dækker over køb af forskellige varige forbrugsgoder.

Og i den forbindelse kritiseres nationaløkonomiens begreb om forbrug, der slet og ret sættes lig med forbrugerens indkøb. Derved forbises, at forbrug kan være mange ting. Og specielt mistes blikket for, at indkøbet i stigende grad har drejet sig om goder, der ret beset snarere har karakter af investerings- end egentlige forbrugsgoder. »Udgifterne til alle de ting og sager, som vi bare *bruger*, eller måske bare *køber* uden nogen sinde at nå at bruge dem, er steget meget hurtigere end summen af udgifter til det vi *forbruger*« (s. 179).

Men på trods af, at de gigantiske investeringer i »husholdningkapitalen« har taget sigte på at spare tid, er den ubetalte arbejdstid ikke blevet reduceret. Det forklarer Schmidt med dels, at alle »apparaterne« kræver en omfattende »indirekte« arbejdsindsats lige fra indkøb, vedligeholdelse, rengøring, reparation til bortskaffelse. Dels, at de tekniske hjælpemidler har ført til aktivitetsudvidelser – lettere, men mere rengøring og vask, lettere, men mere transport med privatbilen.

På baggrund af undersøgelsens resultater gør Schmidt op med myten om, at vi skulle være på vej ind i et »fritidssamfund« eller et »servicesamfund«. »Mere nærliggende er det at tale om et forbrugersamfund med en *materialistisk forbrugskultur* uden sidestykke i tidligere historiske perioder, og at fæstne sig ved *arbejdets centrale rolle* i nutidsdanskerens tilværelse« (s. 170).

Bogen dokumenterer klart det velfærdsmæssige skisma mellem på den ene side den enormt voksende mængde af materielle goder og på den anden side det for-

hold, at der ikke er blevet mere tid til at anvende dem i. Tillige fremgår, at et stort flertal giver udtryk for, at kortere arbejdstid foretrækkes frem for øget indtægt og dermed øget forbrugsmulighed (s. 85). Når der alligevel er blevet »valgt« anderledes, hænger det ifølge Schmidt blandt andet sammen med stive arbejdsmarkedsstrukturer, men også med det kommercielle pres, alle er udsat for fra producenterne side.

Bogen indeholder et væld af spændende oplysninger for enhver, der er interesseret i at vide noget om og forholde sig til den måde, det danske samfund udvikler sig på. Et par mangler skal dog også påpeges. Især savner jeg en inddragelse af den tilsyneladende kronisk høje arbejdsløshed i diskussionen. Og medtænkes dette problem, tager det tidspres, den største del af befolkningen oplever, sig jo ikke mindre paradoksalt ud. Endvidere kunne andre forhold med vægt inddrages til en yderligere problematisering af den »materialistiske forbrugskultur« – ikke mindst dens miljømæssige konsekvenser. Men som bogen står, er den absolut anbefalelsesværdig.

Jørn Loftager
Center for Kulturforskning

Graham Smith (ed.), *The Nationalities Question in the Soviet Union*, London & New York: Longman, 1990, 398 s., £ 12,95 (pb); Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg, *Nationalitetsproblemerne i Sovjetunionen*, SNU (Dokumentationsserie): København, 1990, 75 s., kr. 45,00.

I 1990 gled den sovjetiske reformproces ind i en fase præget af accelererende opløsning og kaos. Alle unionsrepublikker har i den ene eller anden form erklæret sig selvstændige, mange autonome republikker har fulgt trop, og centralmagten kæmper desperat for at holde sammen på unionen. Mellem center og periferi udspiller der sig en sand krig på love og dekretter, der undsiger modpartens myndighed. Samtidig med denne fundamentale magtkamp, der for republikkernes vedkommende er en kamp for selvbestemmelse, er de inter-etniske konflikter taget til, især i Kaukasus og Centralasien. Alt dette er baggrunden for, at Gorbatsjov taler om den begyndende *libanisering* af Sovjetunionen. Som følge af etnisk uro er tusinder blevet dræbt i de senere år og måske 700.000 blevet flygtninge (nogle sætter tallet alene for russiske flygtninge til *en million*). Flygtningenes situation vanskeliggøres af, at der i Sovjetunionen kræves opholdstilladelse (*propiska*) for at kunne få job, bolig og rationeringskort. Mange sovjetborgere vælger helt at forlade landet og tager til Israel, Tyrkiet, Tyskland, Østeuropa ...

Den akutte legitimitetskrise, som Sovjetstaten nu befinder sig i, er kommet bag på de fleste, heriblandt toneangivende Sovjetforskere. Det hænger antagelig sammen med, at forskningen i etniske problemstillinger har stået noget i skyggen af den generelle politologiske og økonomiske sovjetologi. Andrej Amalrik og Hélène Carrère d'Encausse blev nærmest opfattet som fantaster, da de på et tidligt